

OSMANLI DEVLETİ'NDE MİLLET SİSTEMİ VE YAHUDİ MİLLETİ

Arş.Gör. Muharrem GÜRKAYNAK*

ÖZET

Kendine özgü bir sistem olup, uygulaması başarı ile gerçekleştirilen Osmanlı Millet Sistemi, Devlet'in hakim unsuru durumunda olan Müslüman tebaa ile birlikte, diğer Müslüman olmayan (gayri-Müslim) unsurları da sistemle bütünleştirmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'ndeki gayri-Müslim unsurlar arasında Yahudi milletinin özel bir yeri olduğu gözlemlenmektedir.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde millet sistemi hakkında temel bilgiler verildikten sonra bu sistemin önemli bir unsuru olan Yahudi milletinin yeri ve önemi üzerinde durulmaktadır. Yahudiler Osmanlı Devleti içerisinde 500 yılı aşkın bir süre barış ve huzur içinde yaşamışlar, tebaası oldukları imparatorluğa önemli bilimsel, siyasal ve ekonomik katkılarda bulunmuşlardır.

Millet System of the Ottoman Empire, which was unique for the State, has integrated dominant Muslim and non-Muslims citizens of the Empire. In this sense, it is important to note that the Jewish community had an important places amongst non-Muslim communities.

Hence, in this paper, after discussing Millet System of the Ottoman Empire, the place and the importance of the Jewish community in the Ottoman Empire have been investigated. Jews have leaved in the Empire over 500 years peacefully and made important political, scientific and economic contributions to the country.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında bulunan toplulukları, din ya da mezhep esasına göre örgütleyip yönetmesine "millet sistemi" denilmektedir.¹ Millet sistemi yaygın olarak Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında bulundurduğu gayrimüslim (Müslüman olmayan) unsurlar için bir

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Elemanı

¹ Bilal ERYILMAZ, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, 2. Baskı, Risale Yayınları, İstanbul, 1996, s. 17.

çerçeve oluşturmak amacıyla kullanılmaktadır. Millet kelimesi de dini topluluğu ifade eden bir anlam taşımaktadır.²

Millet kavramı, Arapça'daki "mille" kelimesinden türetilmiştir ve "bir söz" anlamına gelmektedir. Dolayısıyla millet, belirli bir sözü ve vahiy kitabını kabul eden bir insan topluluğu demektir.³ "Millet" kelimesinin modern "nation"u karşılması yeni bir gelişmedir. 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı literatüründe "millet", aynı dine veya mezhebe inanan insan topluluğunu ifade etmek için kullanılmıştır. Osmanlı Devleti Müslümanları tek millet, gayrimüslimleri de inandıkları din veya mezheplere göre ayrı ayrı milletler olarak tanımlamış; siyasal, yönetsel ve sosyal organizasyonları bu ayırım temelinde geliştirmiştir.⁴ Millet, bir sosyal örgütlenmeyi, bir ruh halini ve tebaanın birbirine bakışını ifade etmektedir. Millet kompartımanının mensupları, modern toplumdaki azınlığın aksine, bazı davranış ve tutum sergilerler. Bu mensubiyet fertlere aile, sülale ve cemaat içinde bir güvenlik ve vakar verir. Kişi kendi toplumsal grubu içinde, kendi gelenek ve kültürü içinde yaşar. Kompartımanlar arasında ilişki ve çatışma az rastlanan olaylardır.⁵

Osmanlı Devleti, yarım yüzyıla yakın bir dönem boyunca, birbirinden farklı, birçok milleti yapısında bulundurmaya başlamıştır. Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler kendi kültür yapılarını koruyarak barış içinde birlikte yaşamışlardır. Ölüm, evlilik ve miras gibi konularda her millet kendi hukukuna tabi olmuştur. Dil ve edebiyat açılarından şairler derecede çok alfabe ortaya çıkmıştır. İlerleme ve zenginleşme fırsatları devletin bütün alanlarında çeşitli derecelerde açıldı. Osmanlıların güçlü oldukları dönemlerinde geniş toplumsal otonomiye izin veren bir toplum yaratılmıştı.⁶

Hatt-ı Hümayunlarda Devletin bünyesindeki gayrimüslimleri anlatmak amacıyla, "tabaa-ı gayrimüslime" ve "cemaat-ı muhtelif" kavramlarının yanında, "mille-i saire" ve "millet" terimlerine de yer verilmiştir.⁷ Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde hazırlanmış olan 1876 Kanunu Esasisi de gayrimüslimleri anlatmak için "milleli muhtelif" (m. 16) kavramını kullanmıştır.⁸

² Benjamin BRAUDE, "Foundation Myths of the Millet System", **Christians And Jews In The Ottoman Empire**, V. I (The Central Lands), Edited By Benjamin Braude and Bernard Lewis, Holmes & Meier Publishers, New York, London, 1982, p. 69.

³ ERYILMAZ, s. 17.

⁴ Mümtaz'er TÜRKÖNE, **Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri**, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul, 1995, s. 42.

⁵ İlber ORTAYLI, "Osmanlı İmparatorluğunda 'Millet' Nizamı", **AÜHFD (Hamide Topçuoğlu'na Armağan)**, Ayı Basım, Ankara, 1995, s. 86-87.

⁶ Benjamin BRAUDE and Bernard LEWIS, "Introduction", **Christians And Jews In The Ottoman Empire**, V. I (The Central Lands), Edited By Benjamin Braude and Bernard Lewis, Holmes & Meier Publishers, New York, London, 1982, s. 1.

⁷ ERYILMAZ s. 17.

⁸ A. Şeref GÖZÜBÜYÜK, **Açıklamalı Türk Anayasaları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1995, s. 12.

Şüphesiz Osmanlı millet sistemi altı asrı aynı yapıda geçirmemiştir. Özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra toplulukların her biri, laik unsurların da topluluk içine katılma istekleriyle yavaş yavaş birer nizamname çıkartmış, ruhani lider ve kurulların yanında millet meclislerinin oluşumu safhasına girilmiştir. Böylece millet sistemi adeta bir hükmi şahsiyet kazanarak; toplulukların vakıf, okul ve sosyal tesislerinin idaresi ve denetimi bu meclislerin eline geçmiştir.⁹

1. İSLAM HUKUKUNDA VE OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİMLER

Osmanlı Devleti bir Müslüman devletti ve son İslam İmparatorluğu olma vasfına sahiptir.¹⁰ Bu yüzden de Osmanlı Devleti'nde "millet sistemi", esas itibariyle İslam Hukuku'na dayanmıştır. İslam Dini'nde millet kavramı din, mezhep; bir din ve mezhebe bağlı topluluk anlamlarına gelmektedir. Bu kavram, Kur'an'da da "din" ve "şeriat" anlamlarında kullanılmakta ve onbeş yerde geçmektedir.¹¹

Müslüman bir devlet ile önce gayrimüslim tebaları, daha sonraları da komşuları arasındaki ilişkilerin tarihi Peygamberin zamanında başlamaktadır (Medine Dönemi-622/632)¹². Kuran'da ve Müslüman gelenekte, Peygamberin Medine'deki ve Hicaz'ın kuzeyindeki Yahudiler, güneydeki Necranlı ve kuzeydeki diğer Hıristiyan topluluklar ile Arap nüfusunun çoğunluğunu oluşturan putperestlerle ilişkilerine yer verilmektedir. Putperestler ya Müslüman olacaklar ya da ölecekleri bir seçimi tercih etmişlerdir. Bozulmuş bile olsa gerçek vahiylerle dayanan, ehli kitap olarak görülen Yahudiler ve Hıristiyanlar içinse; ya İslam, ya ölüm ya da boyun eğme söz konusu olmuştur. Boyun eğme, haraç ve cizye ödemek ve müslümanların üstünlüğünü kabul etmek anlamına gelmekteydi. Ölüm cezası ise köleliğe çevrilebilmekteydi.¹³

İslam hukukçuları insan topluluklarını temelde, "müslümanlar" ve "gayrimüslimler" olarak ikiye ayırmaktadırlar. Gayrimüslimler din ve inanışlarına göre "ehli kitap olanlar" ve "ehli kitap olmayanlar" şeklinde sınıflandırılmaktadır. Kendilerine semavi bir kitap gönderilmiş bulunan Yahudi ve Hıristiyanlar ehli kitap, kendilerine semavi bir kitap gönderilmemiş olan topluluklar ise ehli kitap olmayanları oluşturmaktadır.

⁹ ORTAYLI, s. 91.

¹⁰ ORTAYLI, s. 85.

¹¹ ERYILMAZ, s. 17; Millet kavramı Kuran'da, çeşitle ayetlerde yer almakta; hakiki din (2: 128, 2: 135) anlamında olduğu gibi, müşrikler (12: 37, 18: 20) ile Yahudi ve Hıristiyanların dini (2: 120) anlamına da gelmektedir.

¹² C. E. BOSWORTH, "The Concept of Dhimma in Early Islam", **Christians And Jews In The Ottoman Empire**, V. I (The Central Lands), Edited By Benjamin Braude and Bernard Lewis, Holmes & Meier Publishers, New York, London, 1982, s. 37.

¹³ Bernard LEWIS, **İslam Dünyasında Yahudiler**, Çev: Bahadır Sina Şener, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s. 20.

İslam hukukuna göre bütün bu topluluklar teba olarak kabul edilmektedir; yaşama, çalışma ve vicdan hürriyeti bakımından devletin himayesindedirler.¹⁴

Osmanlı Devleti'nin başka alanlarda İslam Hukuku'na sınırlama getirmelerine rağmen gayrimüslimlere uyguladıkları hukuk, İslam Hukuku'nun harp hukuku kısmına dayanmaktadır. İslam Hukuku'na göre iki türlü ülke vardır: Darü'l İslam ve Dar'ül Harb. Birincisi müslümanların hakim olduğu ve İslam Hukuku'nun uygulandığı toprakları ifade etmektedir. Dar'ül Harp ise, İslam toprakların dışında kalan bütün dünyayı kapsamaktadır. Adından da anlaşıldığı gibi, müslümanlar dışlarındaki dünya ile sürekli bir savaş hali içindedirler. Darü'l İslam ile Darü'l Harb arasında ancak geçici mütarekeler olabilir.¹⁵

Böyle bir ayırımın temelinde iki türlü gayrimüslim bulunmaktadır. Birincisi Darü'l Harb'de yaşayanlardır ve bunlara *harbiler* denilmektedir. Harbiler ele geçirildikleri zaman öldürülebilir, esir veya köle olarak tutulabilirler. İkincisine ise İslam topraklarında yaşayan gayrimüslimler girmektedir. Müslümanlar gayrimüslimlerin yaşadıkları bir bölgeyi ele geçirdikleri zaman onlara üç defa İslamiyet tebliğ edilir. Kabul edip, Müslüman olurlarsa bir müslümanın sahip olduğu bütün haklara tamamen sahip olurlar. Kabul etmezlerse, kendilerine Müslüman hakimiyetine rıza gösterdiklerini içeren bir antlaşma teklif edilir. Bu antlaşmaya *zimmet*, bu antlaşma ile gayrimüslimlerin kazandıkları statüye de *zimmi* adı verilir. *Zimmet* anlaşması ile müslümanlar gayrimüslimlerin temel haklarını garanti altına almayı taahhüt ederler. Buna karşılık gayrimüslimler, müslümanlardan farklı bir hukuka tabi olmayı kabul ederler. Bu yükümlülükler; cizye-yi şer'iyye¹⁶ (baş) ve harac¹⁷ (arazi) vergileri başta olmak üzere ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Gündelik hayatta çok geniş yansımaları olan bu ayrıntılı hükümlerden bazıları şunlardır: Gayrimüslimlerin şer'i mahkemelerde (müslümanların taraf olduğu davalarda) şahitlikleri kabul edilmez, müslümanlara mahsus kıyafetleri giyemezler, ata binip silah taşıyamazlar, evlerini müslümanlardan yüksek yapamazlar, açık renge boyayamazlar, dini ibadetlerini müslümanların gözü önünde icra edemezler, çan çalamazlar, yeni ibadethane açmaları, eskilerini tamir etmeleri izne tabidir....¹⁸

¹⁴ ERYILMAZ, s. 19.

¹⁵ TÜRKÖNE, s. 42-43.; Lewis, s. 32

¹⁶ Dar'ül İslam'da koruma altına alınan zimmiler asker olmadıklarından, koruma vergisi olarak bunu öderler. İlber ORTAYLI, *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996, s. 70.

¹⁷ Harac üretimden alınan vergidir. Bu toprak sahiplerinin arazisinden ve üretilen ürün üzerinden alınır. Toprağın çıplak değeri üzerinden biçilirse harac-ı muvazzafa, ürün üzerinden alınırsa harac-ı mukaseme denir. ORTAYLI, *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, s.70.

¹⁸ TÜRKÖNE, s. 43-44.; Zimmiler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Mark R. COHEN, *Haç ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, Çev: Ahmet Fethi, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 87-114.; BOSWORHT, s. 37-51.; İ. Metin KURT, "Transformation of Zimmi into Askeri", *Christians And Jews In The Ottoman Empire*, V. I (The Central Lands), Edited By Benjamin Braude and Bernard Lewis, Holmes & Meier Publishers, New York, London, 1982, s. 55-67.

Zimmiler hiç bir ekonomik sıkıntıya maruz kalmamışlardır. Hiç bir meslek kendilerine kapalı olmadığı gibi, herhangi bir mesleği yapmaya da zorlanmamışlardır. Müslümanların kutsal toprağı olan Hicaz ile birkaç kutsal yer dışında kendilerine hiç bir bölge kapatılmamıştır.¹⁹

Gerek ilk zamanlarda gerekse sonraki dönemlerde büyük güç ve nüfuz sahibi bir kaç zımmi yüksek devlet görevlerinde bulunmuştur. Ama çok sayıda zımmi devlet brokrasisinin orta ve alt tabakalarında görev yapmışlardır.²⁰

Darü-l Harb'ten Müslüman olmayan birinin Müslüman topraklarını ziyaretine, hatta belli bir süre kalmasına izin verilebilirdi. Bu süre içinde o kişi İslam Hukuku'nda *aman* diye bilinen bir muameleye tabi olurdu. Yani kendisine bir tür koruma bahşedilirdi. Aman sahibine *müstemen* denirdi. Bu kavram dışardan bir tüccar ya da elçi olarak gelen ve bir süre Müslüman idaresi altında yaşayan gayrimüslimlerin yasal statülerini göstermektedir. Bunlar zımmi değildir ve cizye vergisi ile başka sınırlamalara tabi tutulmazlar. Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden Avrupalı Yahudiler zaman zaman özellikle geç dönemlerde ülkelerinin uyruğı ya da vatandaşı gibi görülmüşler ve kendilerine tanınan bu kolektif aman statüsünden yararlandırılmışlardır. Bazı dönemlerde de Osmanlı Yahudileri ile aynı konumda görülmüşler ve bütün haklarından yararlandırılmışlar ve kısıtlamalara da tabi tutulmuşlardır. Bazı Osmanlı belgelerinde rastlanan *Kafir Yahudisi* ibaresi, Hıristiyan devletlerin uyruğı durumundaki Yahudileri belirtmek amacıyla kullanılmıştır.²¹

1856'daki Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere dayatılan eski kısıtlamalar kaldırılarak dinleri ne olursa olsun bütün tebaanın eşit statüde oldukları resmen ilan edilmiştir. Yasal eşitliğin tanınmasıyla birlikte cizye vergisi kaldırılmış ve gayrimüslimler de zorunlu askerlik hizmeti kapsamına alınmışlardır. Fakat uzun süre bunlar askere çağırılmamış, karşılığında cizye yerine *bedel-i askeri* denilen bir vergi vermeleri istenmiştir.²²

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki millet sistemi önemli değişikliklere sebep olmuştur. Bütün tebaanın eşitliğine yol açan ıslahat ve reform hareketlerine gidilmek zorunda kalmıştır. Bunun iki temel sebebi vardı. Birincisi, Osmanlı tabası içindeki gayrimüslim unsurların özellikle Hıristiyanların Avrupa ile temas halinde olmaları ve Avrupalı devletlerin ve Rusya'nın Osmanlı gayrimüslim tebaası üzerinde hak iddia etmeleri ve Osmanlı Devleti'ni, bunların durumlarında iyileştirme yapması için zorlamalarıdır.²³ 1876 Kanun-i Esasinin kabulü ile oluşturulan Osmanlı

¹⁹ LEWIS, s. 39.

²⁰ LEWIS, s. 41.

²¹ LEWIS, s. 33.; Avrupa'daki Müslümanlar için zimmet sistemi mevcut olmadığı gibi, Müslüman ziyaretçiler için de aman söz konusu değildi. s. 35.

²² LEWIS, s. 80.

²³ Roderic H. DAVISON, "The Millets as Agents of Change in the Nineteenth-Century Ottoman Empire", *Christians And Jews In The Ottoman Empire*, V. I (The Central Lands), Edited By Benjamin Braude and Bernard Lewis, Holmes & Meier Publishers, New York, London, 1982, s. 319-320.

meclisinde Müslüman unsurların yanında gayrimüslim unsurlara da önemli ölçüde yer verilmiş ve temsilcilere sahip olmuşlardır.²⁴

2. OSMANLI YAHUDİLERİ

2.1. İstanbul'un Fethine Kadar Yahudilerin Durumu

Osmanlılar'ın uyguladığı millet sistemi öncelikle farklı din ve mezhepler arasındaki çatışmayı önleyen güçlü bir merkezi devlet olma şartına bağlı olmak zorundaydı. Osmanlılar bu durumu dikkate alarak millet sistemini dahice bir incelemeyle geliştirip uygulamışlar ve uzun ömürlü bir devletin temel dayanağı haline getirmişlerdir. Özerklik, farklı kültürlerin bir baskıya maruz kalmadan yaşamasına ve gelişmesine hizmet etmiş ve Osmanlı hakimiyeti, gayrimüslimler arasında rızaya dayalı bir kabul görmüştür. Bu müsamahadan en çok yararlanan dini topluluk Yahudilerdir. Hıristiyan topluluklar ve devletler içinde baskıya maruz kalan Yahudiler için Osmanlı Devleti'nin toprakları adeta bir cennet olarak görülmüştür. Yahudi topluluklarının kolay idare edilen bir toplum olmaları ve yanlarında bilimsel ve teknik beceriler getirmeleri yüzünden, Osmanlı yöneticileri Yahudi göçünü teşvik bile etmişlerdir. Avrupa'dan gelen Yahudiler'in, savaş sanatıyla ilgili katkıları da olmuştur. Avrupalı Hıristiyan gezginlerden bu konuda yakınmalar mevcuttur. Örneğin 1551 yılında Osmanlı Mülkü'nü gezmeye gelen ünlü gezgin *Nicholas de Nicolay* şunları yazmaktadır: “*Bir süre önce İspanya ve Porteki'den sürülen ve kovulan [bu yahudiler] Hıristiyanlığın zararına olacak şekilde Türklere topun, tüfeğin, barutun, güllenin ve diğer silahların yapımı gibi savaşla ilgili yenilikleri öğretmişlerdir*”.²⁵

Yahudi toplulukları Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önceki Beylikler Dönemi'nde, Bizans'ın hakim olduğu Balkanlarda ve diğer Slav devletlerde yaşamaktaydılar. Bizanslılar'ın idaresinde, en azından 12. yüzyılın sonlarında, başkentte ve diğer küçük şehirlerde hahamların liderliğinde örgütlenmiş topluluklardı. Osmanlılar da en azından kendi başkentlerinde aynı sistemi uygulamışlardır. Bursa Yahudilerinin kendi mahalleleri bulunmaktaydı. Günlük ilişkilerinde geniş serbestliğe sahiptiler ve Müslüman toplumuna sağlık imkanı gibi önemli beceriler sunmaktaydılar. Edirne'nin fethedilmesi sonrasında Saray'ın taşınması ve yeni başkent olması ile birlikte Bursa Yahudileri buraya nakledilmişlerdir. Yeni yönetim merkezinin geliştirilmesinde Yahudiler önemli bir rol oynamışlardır. Bursa Yahudileri'nin Edirne'ye nakledilmesinden sonra Osmanlı Mülkü olmayan Balkan topraklarındaki Yahudiler de yeni başkentten entellektüel ve ekonomik

²⁴ Enver Ziya KARAL, “Non-Muslim Representatives in the First Constitutional Assembly, 1876-1877”, *Christians And Jews In The Ottoman Empire*, V. 1 (The Central Lands), Edited By Benjamin Braude and Bernard Lewis, Holmes & Meier Publishers, New York, London, 1982, s. 387.

²⁵ LEWIS, s. 155.

cazibesine kapılarak buraya gelmeye başlamışlardır.²⁶

Edirne'deki Yahudi topluluğunun hahamları topluluğun aynı zamanda dini ve siyasi liderliğini de yapmaktaydılar. Hahamlar kendi topluluklarının yönetiminde bulunan resmi görevlilerdi ve Yahudilerin devletle olan ilişkilerinde onları temsil etmekteydiler. Ayrıca topluluklarındaki vergileri toplamak, asayişini sağlamak ve adaleti tesis etme görevleri de bulunmaktaydı.²⁷

2.2. İstanbul'un Fethinden Sonra Yahudilerin Durumu

İstanbul'un fethi (1453) Osmanlı tarihinde olduğu kadar Osmanlı Yahudi tarihinde de bir dönüm noktası olmuştur. Fetihten sonraki ilk yıllarda izlenen imar ve iskan politikaları İstanbul'u büyük bir başkent haline getirdi. Osmanlı Balkanları'ndan ve Anadolu'dan gelen Yahudiler buraya yerleştirilmişlerdir. Edirne başta olmak üzere kırktan fazla şehirden Yahudiler İstanbul'a sürgün edilmişlerdir.²⁸ Bizans'tan devralınan ve Edirne'deki uygulamanın aynısı İstanbul'daki Yahudiler için de uygulanmıştır. Yahudi topluluğuna otonomi sağlanmış ve Bizans döneminde Yahudilerin dini ve siyasi lideri olan haham *Moses Capsali*, bu konumunu devam ettirmiştir. Ancak Capsali'nin bu konumu çok açık değildir.²⁹ Çünkü toplumu üzerinde ne kadar güce sahip ve etkili olduğu ve devletle ilişkileri üzerinde kesinlik bulunmamaktadır. Yahudilere verilen otonominin karşılığı olarak kendilerinden *cizye-i rav* adı verilen özel bir vergi alınmaya başlanmıştır. Bu vergiyi toplayıp düzenli olarak idareye ulaştırma görevi de Capsali'ye verilmiştir.³⁰

Ayrıca Capsali bu göreve atandıktan sonra geleneklere göre Sultan'ın huzuruna çağrılmış ve Sultan Mehmed kendisine *hoca* diye hitap etmiş, altın ve gümüş işlemeli elbiseler armağan ederek hahambaşı olarak atamış ve hil'at vermiştir. Kendisine ayrıca Divan'a girme ve Şeyhülislam ile aynı seviyede temsil hakkı da verilmiştir.³¹ Bununla birlikte İstanbul'un fethi sırasında, Bizans'a yardım etmeyeceklerine dair Fatih Sultan Mehmed'e söz

²⁶ Mark A. EPSTEIN, "The Leadership of the Ottoman Jews in the Fifteenth and Sixteenth Centuries", *Christians And Jews In The Ottoman Empire*, V. I (The Central Lands), Edited By Benjamin Braude and Bernard Lewis, Holmes & Meier Publishers, New York, London, 1982, s. 101-102.

²⁷ EPSTEIN, s. 102.

²⁸ COHEN, s. 225: 1453'te İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı Devleti, ülkesinde bulunan çok sayıda Yahudi'yi yeni başkente zorla yeniden yerleştirdiler. Türkçe karşılığı *sürgün* denilen devlet çıkarına bu zorunlu göç politikası, Bizans Yahudileri bunu bir *kovma* olarak algılamasına karşın, Osmanlı Devleti'ndeki diğer topluluklar için de zaman zaman uygulanmıştır.

²⁹ LEWIS, s. 146: Osmanlı belgeleri imparatorlukta Yahudi topluluklarının *kehillot* halinde yaşadıklarını, her kehillanın kendi mahallesinde yaşadığını, kendi havraları etrafında toplandıklarını ve kendi haham ya da rabbilerine bağlı olduklarını bol bol olumlamaktadır. Bu, Osmanlı kent örgütlenmesinin genel görüntüsüne de uygundu. Osmanlı kentinin etkin birimini, kentin kendisi değil, *mahalle* adı verilen dinsel olarak tanımlanmış ve kendi ibadet yerinin, caminin, kilisenin ya da havranın etrafında ve imamın, papazın veya hahamın liderliği altında örgütlenmiş toplulukların oluşturduğu semtler meydana getirmekteydi.

³⁰ EPSTEIN, s. 103.

³¹ EPSTEIN, s. 103-104.

verdikleri için, Yahudiler'e fetihten sonra, ibadethanelerine ve kendilerine ilişmemek, Tevrat okumalarına ve ibadet etmelerine engel olunmamak hususunda ahd ve aman da verilmiştir.³²

2.3. İspanyol Yahudilerinin Göçü

1492 yılında Yahudilerin İspanya'dan Katolik baskı ile kovulmaları ve Osmanlı Devleti'ne gelmeleri Yahudi tarihinde bir dönüm noktası oluşturmuştur.³³ Kovulan Yahudilerin Osmanlı topraklarına gelerek yerleşmelerine izin verilmesi memnunlukla karşılanmıştır. Bu olay II. Bayezid döneminde gerçekleşmiştir. İstanbul'un fethinden sonraki kırk yıl içinde Yahudiler, özellikle ticari hayatta, şehrin kalkınmasında çok önemli rol oynamışlardır. Çeşitli dükkanlara sahip olup işletmişler, ana pazarlara canlılık getirmişlerdir. Ayrıca limanlara ve şehrin ana giriş noktalarında mahalleler oluşturarak yerleşmeleri sonucunda gümrüklerde bir canlanmaya da neden olmuşlardır. Bunun üzerine gümrüklerde çalıştırılmaya başlamışlardır.³⁴ Ayrıca gümrüklerin gelişmesini de sağlamışlardır. Yabancı tüccarlarla ve gemi kaptanlarıyla ilişkide olmuşlardır. Daha sonraki yüzyıllarda, bazı yabancılar daha az vergi vermek için Yahudilerle olan yakınlıklarını kullanmışlardır. Bunu Yahudi isimlerini kullanarak yapmışlardır.³⁵

Ayrıca vasıflı şehirli nüfustan yoksun olan Osmanlı Devleti, Yahudi göçüyle birlikte önemli şehirlerinin kalkınmasını da sağlamıştır. Tüccarlar, bankerler, doktorlar gibi vasıflı işgücü ile teknolojik bilgi ve beceriyi de Avrupa'dan beraberlerinde getirmişlerdir.³⁶ Diğer zımmi gruplarda olduğu gibi Yahudiler için de her sahada ilerlemeleri ve devlet görevlerinde çalışmaları da mümkün olmuştur.³⁷

14. yüzyılın sonunda İspanya'dan gelmeye başlayan Yahudiler'in sayısında 15. yüzyılın sonunda büyük bir artış olmuş ve çok geçmeden Bizans'tan kalan yerli Yahudiler'in sayısının çok üzerine çıkmışlardır. Elijah Mizrahi'ye göre 1498 yılında İstanbul'da çoğunluk haline gelmişlerdir.³⁸

Fetihten önce İstanbul'da *Romaniot*, *Karayim* (*Karaite*) ve *Eskenazim* (*Ashkenasi*) olmak üzere başlıca üç Musevi topluluğu bulunmakta idi. Romaniot topluluğu, en eski Bizans Musevi topluluğu olup, ibadet

³² ERYILMAZ, s. 35.

³³ Bu dönemde İspanya'nın yanında Portekiz ve İtalya'dan da göçmenler gelmiş ve Osmanlı Devleti'ne yerleşmişlerdir. Gelen göçmenler İstanbul'un yanı sıra Selanik, İzmir, Edirne ile Anadolu ve Balkan Yarımadası'nın diğer şehirlerine yerleşmişlerdir. LEWIS, s. 132-140.

³⁴ EPSTEIN, s. 105.

³⁵ Robert MANTRAN, "Foreign Merchants and the Minorities in Istanbul during the Sixteenth and Seventeenth Centuries", **Christians And Jews In The Ottoman Empire**, V. I (The Central Lands), Edited By Benjamin Braude and Bernard Lewis, Holmes & Meier Publishers, New York, London, 1982, s. 132.

³⁶ Joseph R. HACKER, "Ottoman Policy toward the Jews and Jewish Attitudes toward the Ottomans during the Fifteenth Century", **Christians And Jews In The Ottoman Empire**, V. I (The Central Lands), Edited By Benjamin Braude and Bernard Lewis, Holmes & Meier Publishers, New York, London, 1982, s. 117.

³⁷ HACKER, s. 122.

³⁸ HACKER, s. 123.

usullerini uzun süre muhafaza ederek kimliklerini koruyabilmişlerdir. Ancak bu topluluk IV. Mehmed zamanının (1648-1687) sonuna doğru İstanbul'da meydana gelen büyük bir yangın nedeniyle şehrin çeşitli yerlerine dağılmak zorunda kalmışlardır. Eskisi gibi derlenip toparlanamadıkları için topluluk gücünü kaybetmişler ve İspanya'dan gelen Yahudilerin kurduğu topluluğa katılmışlardır. Karayim (Karaite) topluluğu, mezhep ve ayinler bakımından diğer Yahudi topluluklarından farklı bir gruptur. Karayimler, yalnız Tevrat'ın metnine uyarlar, tefsirlerine pek iltifat etmezler. Bu topluluk varlığını günümüzde de sürdürmektedir. Eskenazim topluluğu, aslında ayrı bir topluluk niteliğinde değildir. Eskenazim ismi, dilleri Almanca olan ülkelerden gelen Yahudi topluluğunu anlatır. Bunlar Yidiş diye bir dil konuşmaktaydılar. İspanya'dan kovularak Osmanlı Devleti'ne sığınan ve İbranice-İspanyolca karışımı bir dil (Ladino) konuşan Yahudilere de Sefardim (Sefarad) denilmektedir.³⁹

Verimli Hilal ve Mısır'ın fethinden ve Osmanlı üst-egemenliğinin Kuzey Afrika'ya yayılmasından sonra Osmanlı Devleti'nde Arapça konuşan Yahudilerin oluşturduğu büyük bir nüfus ortaya çıkmıştır. Bunlara Osmanlı kayıtlarında *müsta'riba* denilmektedir. Bu kelime "Araplaşmış" anlamına gelmekte ve anlaşıldığı kadarıyla Osmanlılar tarafından Arapça konuşan Suriyeli, Iraklı ve Mısırlı Yahudiler ile yakından tanıdıkları Yunanca, Türkçe ya da İspanyolca konuşan Yahudileri ayırmak için kullanılmıştır. Bunların yanında ayrıca uzak bölgelerde Kürtçe ve Aramca konuşan çok küçük gruplar da bulunmaktaydı. Bu gruplar filolojik ve tarihsel bakımlardan hayli ilginç olmakla birlikte sayıları önemsiz denilecek kadar azdı.⁴⁰

15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı Yahudi toplumunda iki tip liderlik mevcuttu: Toplumun hahamları tarafından kullanılan geleneksel liderlik ve toplumun siyasal ve ekonomik ilişkilerde etkili din adamı olmayanların liderliği. Birinci tip de iki bölüme ayrılmaktadır: İstanbul'daki hahambaşının liderliği ve diğer bölgelerdeki hahamların liderlikleri. İstanbul'daki hahambaşı sadece İstanbul'daki Yahudilerin dini ve otoriter lideri olup diğer bölgelerdeki Yahudileri temsil etmemekteydi. Yani İstanbul'daki Ortodoks Patriği gibi değildi. İkinci tip liderlik ise meşhur doktorlar, maliyeciler ve politikacılardan oluşmaktaydı. Bunlar Osmanlı yönetimine yakın oldukları için Devlet politikalarını etkileyebiliyorlardı.⁴¹

Osmanlı Yahudi toplumunun en parlak dönemi 16. ve 17. yüzyıllar boyunca, kötüye gitme dönemi ise, 18. ve 19. yüzyıllarda olmuştur. En anlamlı tarih Yahudilerin İspanya'dan kovulmaları olan 1492 yılıdır.⁴²

³⁹ Avram GALANTI, **Fatih Sultan Mehmet Zamanında İstanbul Yahudileri**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1953, s. 10-11 aktaran ERYILMAZ, s. 35-36.; ORTAYLI, "Osmanlı İmparatorluğunda 'Millet' Nizamı", s. 90. Ayrıca bkz. Avigdor LEVY, "Introduction", **The Jews Of The Ottoman Empire**, Edited by Avigdor Levy, The Darwin Press, Princeton, 1994, s. 42-71.

⁴⁰ LEWIS, s. 140-141.

⁴¹ EPSTEIN, s. 101.

⁴² Bu tarih Yahudiler için önemli olmakla birlikte Yahudilerin Osmanlı Devleti'ne göç etmeleri sadece bu tarihle sınırlı değildir.

İspanyol Yahudilerinin akın akın gelmelerinden önce Osmanlı Yahudileri küçük, fakir ve Türkçe ve Rumca konuşan bir topluluktu. Bireysel istisnalar olmakla birlikte, Yahudi toplumunun büyük bir kısmı Osmanlı idaresinin ilk dönemlerinde, sonraki dönemlerdeki kadar varlıklı değildi. Akdeniz bölgesindeki bütün devletlerden sadece Osmanlı Devleti'nin vasıflı şehir nüfusuna ihtiyacı vardı ve Yahudi göçmenleri bu yüzden kabul etmiştir. Mevcut Yahudiler gelen İspanyol Yahudilerinin sayılarının çokluğu ve kültürel yönden gelişmişliği nedeniyle zamanla İspanyol Yahudi kültürü içinde asimile olmuşlardır. İspanyol Yahudileri Osmanlı Devleti'nin fethi ile değil, kendi tercihleri ile İmparatorluğa dahil edilmişlerdir.⁴³

Kovulma sonrası ilk dönemde Osmanlı Yahudi'si güvenli bir topluluktu. Kültürel ve maddi ilerlemesi bu güven duygusundan kaynaklanmaktaydı. Ticaret ve endüstrinin tesisi, entelektüel hayatın gelişip büyümesi Osmanlı ticaretine Yahudilerin katılmasıyla gerçekleşmiştir. Ayrıca bilimde, politikada ve diplomatik ilişkilerde fark edilebilir bir yere sahip olmuşlardır. 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyılın başları bu ileri, müreffeh durumun ve değişimin başlangıcı resmini oluşturuyordu. Yahudilerin Osmanlı Devleti'ne göç etmeleri Avrupa ile etkileşimi de beraberinde getirmiştir. Bu da Yahudilerin Avrupa'da azalmaları ve dışarıya göç etmelerine neden olmuştur. Bunun iki sebebi vardı. Birincisi İspanya Yahudilerinin çoğunluğunun göç etmesi ve doğuya doğru hareket etmelerinin sonucunda geri kalanlar diğer Avrupa ülkelerine ve Yeni Dünya'ya gitmek zorunda kalmışlardır. İkincisi, Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik fırsatlar göz kamaştırıcıydı. Mesela, 16. yüzyıla kadar Selanik'teki yün tekstil endüstrisi Yahudi işçilerinin büyük bir kesimine istihdam imkanı sağlamaktaydı.⁴⁴

1478'de derlenen Selanik'le ilgili elimizdeki en eski nüfus kaydında çok sayıda Ortodoks Hıristiyan, az sayıda Katolik Hıristiyan ve bir miktar da Müslüman göze çarpmaktadır, ama hiç Yahudi yoktur. Daha sonra hazırlanan kütüklerde, şehrin Yahudi nüfusunda hızlı bir artış göze çarpmaktadır. 1510 tarihli bir kütükte 4073 hanelik toplam nüfusun yarısından fazlasını oluşturan, 24 tane ayrı Yahudi topluluğu yer almaktadır. 1613'te bu toplulukların sayısı 25'e çıkmıştır (2933 hane ve 2230 bekar erkek). Bu dönemde Yahudiler Selanik nüfusunun %68'ini oluşturmaktaydı.⁴⁵

17. yüzyılın sonlarında Sefarad Yahudilerinin Osmanlı Devleti'ne gelmelerini takiben, topluluk içi ilişkilerde başgösteren parçalanma, daha düzenli ve bütünleşmiş örgütlenme biçimlerine yol açmıştır. Her bir Yahudi merkezi kendi başına-buyruk bir birimdi ve herbirinin kendi ruhani lideri (*Rav ha-Kolel*) ve bir dini mahkemesi (*Bet-Din*) vardı. Topluluğun hahamı ile bu mahkeme dini ve hukuki konularda söz sahibi iken, ileri gelen kişilerden oluşan bir meclis (*ma'amad*) topluluğun genel idaresinden sorumluydu. Rav

⁴³ BRAUDE and LEWIS, s. 24.

⁴⁴ BRAUDE and LEWIS, s. 24.

⁴⁵ LEWIS, s. 143. Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki Yahudi nüfusu ile ilgili ayrıntılı bilgi ve veri için bkz. Justin McCARTHY, "Jewish Population in the Late Ottoman Period", **The Jews Of The Ottoman Empire**, Edited by Avigdor Levy, The Darwin Press, Princeton, 1994, s. 375-397.

ha-Kolel kimi zaman devlete karşı topluluğun tek temsilcisi olarak hareket etmekteydi. Bu görevi çoğu zaman topluluğun ileri gelenlerinden seçilen laik (halktan) kişiler yürütmüştür.⁴⁶

2.4. İmparatorluğun Gerileme Döneminde Yahudilerin Durumu

Yahudi topluluğunda, 16. yüzyılın ihtişamından 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarındaki gerilemenin bir çok nedeni bulunmaktadır. Bu duruma bir ölçüde Osmanlı Devleti'nin, daha doğrusu bir bütün olarak İslam dünyasının askeri, teknik, politik ve kültürel gerilemesinin etkisi olmuştur. Ancak soruna Yahudiler'i ilgilendiren nedenlerden bakarsak, en önemlisi Avrupa'dan gelen göç dalgasının kurumasıdır. Avrupa'dan göç kesildiğinde ve böylece Avrupa ile olan ilişkiler koptuğunda, o zamana kadar Yahudilerin hem kendi yararlandıkları hem de devletin hizmetine sundukları beceriler de azalmaya başlamış ve Yahudilerin sunabilecekleri faydalı ya da özel hiç bir şey kalmamıştır. Latince'yi unutmışlardı. Dilleri de artık İspanyolca değil, Ladino idi ve bu dil artık Hıristiyanlık dünyasıyla bağ kuramıyordu. Ayrıca, Avrupa'dan Osmanlı Devleti'ne Yahudi hareketinin yerini Osmanlı Hıristiyanlarının Avrupaya hareketi almıştır. Rumlar ve sonraları diğer Hıristiyan teba çocuklarını eğitim görmek, böylelikle son zamanlara dek Yahudiler'in elinde bulunan, ama artık yitirdikleri aynı tür beceri ve bağlantıları kazanmak üzere Avrupa'ya göndermeye başlamışlardır. Osmanlılara hizmet etmek konusunda Yahudilerle rekabet halinde olan Hıristiyanların pek çok üstünlüğü vardı. Mesela sayı olarak daha fazlaydılar, eğitim konusunda çocuklarını Hıristiyan okullarına ve çoğu kere de Avrupa'daki üniversitelere gönderiyorlardı. Oysa Yahudiler bunu yapamıyordu, ayrıca Avrupalılar da buna pek sıcak yaklaşmamaktaydı.⁴⁷

Yahudilerin uluslararası ticaretteki paylarının azalmasının etkisiyle gerilemeleri de söz konusuydu. Çünkü, Hıristiyanlar'ın Avrupa'da pek çok dostu vardı, Yahudilerin ise çok az. Hıristiyanların gemileri vardı, Yahudilerin ise hiç gemileri yoktu. Hıristiyanlar Avrupalı tacirlerin desteğine güvenebiliyorlardı, oysa Yahudilere karşı kin güdülmeye başlamıştı. Ayrıca devir Müslüman Türkler'in devri değil, Avrupalı Hıristiyanlar'ın devriydi.⁴⁸

2.5. İmparatorluğun Son Yüzyılında Yahudilerin Durumu

19. yüzyıl ortalarında imparatorluk içinde 150 bin Yahudi olduğu tahmin edilmektedir. Bu nüfusun yaklaşık yarısını Balkanlar'da ve Anadolu'nun batısında yaşayan ve Ladino konuşan topluluklar oluşturmaktaydı. Yahudilerin sayısı Balkan Savaşı sırasında (Yunanistan'ın Selanik'i ilhak ettiği dönem) epeyce artmış durumdaydı. 1911'de bu günkü Türkiye'nin sınırları içinde kalan bölgede 140 bine yakın Yahudi

⁴⁶ Aron RODRIGUE, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması "Alliance" Okulları 1860-1925*, Çev: İbrahim Yıldız, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s. 48.; Avigdor LEVY, "Millet Politics: The Appointment of a Chief Rabbi in 1835", *The Jews Of The Ottoman Empire*, Edited by Avigdor Levy, The Darwin Press, Princeton, 1994, s. 430-432.

⁴⁷ LEWIS, s. 163-165.

⁴⁸ LEWIS, s. 166.

yaşamaktaydı.⁴⁹ 1840-1914 yılları arasında Osmanlı Devleti'ndeki Yahudi sayısında dikkate değer bir artış yaşanmıştır. Çok sayıda Yahudinin Amerika'ya göç etmesine rağmen özellikle Rusya ve Polonya'dan gelen Yahudilerin bu sayının artmasında önemli bir rolleri olmuştur. Bu ülkelerden gelen Yahudiler özellikle Filistin topraklarına yerleşmişlerdir.⁵⁰

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki Batılılaşma hareketleri, eski sistemle bütünleşmiş olan Yahudiler için sıkıntılara neden olmuştur. Bu anlamda II. Mahmud devri (1808-1839) Yahudiler açısından çok önemli bir dönem olmuştur. Bu dönemin en kayda değer başarısının, Vakayı Hayriye (Hayırlı Olay) diye bilinen Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesi olayının (1826), Yahudiler için hiç de hayırlı olmadığı topluluğun lideri ve devletin önde gelen mültezimlerinden Behor İzak Karmona'nın boğularak öldürülmesiyle ortaya çıkmıştı.⁵¹

19. yüzyılın ortalarında Batı Avrupa'daki Yahudiler buldukları ülkelerde kendilerini, gittikçe gelişen modern iletişim araçları ve gazeteler sayesinde durumlarından her gün daha fazla haberdar oldukları baskı altındaki kardeşleri adına daha etkin müdahalelerde bulunabilecek kadar güvenlikte hissetmişlerdir. Paris'te 1860 yılında *Alliance Israelite Universelle*'nin (Evrensel İsraili Birliği) kurulmasıyla yeni bir evreye girilmiştir. Kurucuları, Fransa'daki Hıristiyanlarla daha geniş toplumsal hatta belli ölçülerde siyasal eşitlik elde etmiş olmakla birlikte, başka yerlerde daha talihsiz durumdaki din kardeşlerine yardım etmelerinin bir görev olduğuna inanan gerek dinen, gerekse siyaseten liberal bir grup Fransız Yahudisiydi.⁵² Tüzüğü'nün ilk maddesinde derneğin amacı şöyle konmuştu:

1. Yahudilerin kurtuluşu ve manevi ilerlemesi için her yerde çalışmalar yürütmek,
2. Yahudi oldukları için acı çekenlere etkin yardımlarda bulunmak,
3. Bu amaca katkıda bulunacak eserlerin yayınlanmasını özendirme.

Adından da anlaşılacağı gibi Alliance'ın uluslararası bir Yahudi örgütü olması amaçlanmıştı. Oysa kısa sürede Fransız Hükümeti'nin olumlu desteğini sağlayan, zaman zaman kendisi de Fransız çıkarlarına göre hareket eden özgül bir Fransız örgütü durumuna gelmiştir.⁵³ Buna rağmen Müslüman ülkelerde en fazla çabayı Alliance göstermiştir. Alliance'nın İran'daki ve Kuzey Afrika'dakilerin yanı sıra Osmanlı Devleti'nde de yoksul Yahudi

⁴⁹ RODRIGUE, s. 41.

⁵⁰ Kemal KARPAT, "Jewish Population Movements in the Ottoman Empire, 1862-1914, **The Jews Of The Ottoman Empire**, Edited by Avigdor Levy, The Darwin Press, Princeton, 1994, s. 400-401.

⁵¹ RODRIGUE, s. 44.

⁵² Paul DUMONT, "Jewish Communities in Turkey during the Last Decades of the Nineteenth Century in the Light of the Archives of the Alliance Israelite Universelle", **Christians And Jews In The Ottoman Empire**, V. I (The Central Lands), Edited By Benjamin Braude and Bernard Lewis, Holmes & Meier Publishers, New York, London, 1982, s. 209.

⁵³ LEWIS, s. 184-185.

çocuklarına ilk ve mesleki eğitimi veren 60'tan fazla okulu bulunmaktaydı.⁵⁴ Osmanlı Devleti'nde bu okulların ve Alliance örgütünün şubelerinin kuruluş tarihi 1863 yılı itibariyle Selanik ve İstanbul'da gerçekleşmiş ve bunları diğer önemli Şehirler devam ettirmiştir.⁵⁵

Avrupa'da ortaya çıkan Fransız Devrimi'nin fikirleri ve 19. yüzyılın başlarında Rumlar ve Ermeniler arasında Osmanlı Devleti'ne karşı kıpırdanmalara neden olan düşünsel oluşum, eski yaşam tarzlarını değiştirmeden sürdüren Osmanlı Yahudileri arasında hiç bir yankı yapmamış hatta Müslüman Türkler arasında filizlenen yeni fikirlerden de etkilenmemişlerdir. Ayrıca, Hasidizm, aydınlanma, İbranice'nin canlanması, dini reform, Siyonizm gibi Avrupalı Yahudileri etkileyen hareketlere de kapalı kalmışlar, hatta farkına bile varmamışlardır.⁵⁶

Osmanlı Yahudilerinin gerilemesindeki son aşama, Balkan Savaşı'nın sona erdiği 1912 tarihinde Selanik'in Yunan Ordusu tarafından işgaliyle başlamıştır. Yahudiler'in "İsrail'de bir kent ve ana" diye andıkları Selanik, bütün Sefarad topluluklarına liderlik eden Osmanlı Devleti'ndeki en gelişmiş Yahudi topluluğunu barındırmaktaydı ve Yahudiler için büyük bir din ve kültür merkeziydi. Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak, Osmanlı Balkanları Selanik'in doğal ekonomik hinterlandı iken, şehir Yunan Krallığı'nın kuzeydoğu karakolu olmakla bu özelliğini yitirmişti. Hem ekonomik hem de Yahudi hinterlandını kaybeden Selanikli Yahudi topluluğunun gerilemesi, Naziler tarafından büsbütün yok edilinceye kadar devam etmiştir.⁵⁷

SONUÇ

Osmanlı Devleti Yahudi tebaasını, fetih ve göç gibi iki yöntemle arttırmıştır. İlk yöntem, Osmanlı ordularının genişlemesi ve Osmanlı gücünün yayılması ile Osmanlı tebaası haline gelen diğer topluluklar için de geçerliydi. İkinci yöntem ise, neredeyse tamamen, kendi özgür iradeleri ile Osmanlı tebaalığına girme gibi ayırt edici bir özelliğe sahip bulunan Yahudilerle sınırlı kalmıştır.

Yahudilerin Osmanlı egemenliği altında refah içinde olmalarının bir nedeni, Yahudilerin yararlı ve üretken bir unsur olarak görülmeleri ve emperyal politikanın bir aracı olarak kullanılmalarındandır. Genel olarak ifade edilirse, 15. ve 16. yüzyıllarda ve sonrasında Osmanlı Devleti'ndeki Yahudiler Türklerle rekabet halinde değillerdi, aksine onları tamamlıyorlardı. Nüfusun ekonomik bakımdan üretken, gelir sağlayan bir unsurunu oluşturuyorlardı. 17. ve özellikle 18. yüzyıldan itibaren Yahudi topluluğunun

⁵⁴ LEWIS, s. 186.

⁵⁵ Esther BERBASSA, "Associational Strategies in Ottoman Jewish Society in the Nineteenth and Twentieth Centuries", *The Jews Of The Ottoman Empire*, Edited by Avigdor Levy, The Darwin Press, Princeton, 1994, s. 459.

⁵⁶ LEWIS, s. 199-200.

⁵⁷ LEWIS, s. 204-205.

bu refah dönemi sona ermeye başlamış ve onların yerini Hristiyan milletler almaya başlamıştır. İmparatorluğun son yüzyılında ise Yahudiler etkinliklerini yitirmişlerdir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1. BENBASSA, Esther. “Associational Strategies in Ottoman Jewish Society in the Nineteenth and Twentieth Centuries”. **The Jews Of The Ottoman Empire**. Edited by Avigdor Levy. The Darwin Press. Princeton, 1994, ss. 457-484.
2. BRAUDE, Benjamin. “Foundation Myths of the Millet System”. **Christians And Jews In The Ottoman Empire**. V. I (The Central Lands). Edited By Benjamin Braude and Bernard Lewis. Holmes & Meier Publishers. New York, London, 1982, ss. 69-88.
3. BRAUDE, Benjamin and Bernard Lewis. “Introduction”. **Christians And Jews In The Ottoman Empire**. V. I (The Central Lands). Edited By Benjamin Braude and Bernard Lewis. Holmes & Meier Publishers. New York, London, 1982, ss. 1-36.
4. BOSWORTH, C. E. “The Concept of Dhimma in Early Islam”. **Christians And Jews In The Ottoman Empire**. V. I (The Central Lands). Edited By Benjamin Braude and Bernard Lewis. Holmes & Meier Publishers. New York, London, 1982, ss. 37-54.
5. COHEN, Mark R. **Haç ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler**. Çev: Ahmet Fethi. Sarmal Yayınevi. İstanbul, 1997.
6. DAVISON, Roderic H. “The Millets as Agents of Change in the Nineteenth-Century Ottoman Empire”. **Christians And Jews In The Ottoman Empire**. V. I (The Central Lands). Edited By Benjamin Braude and Bernard Lewis. Holmes & Meier Publishers. New York, London, 1982, ss. 319-338.
7. DUMONT, Paul. “Jewish Communities in Turkey during the Last Decades of the Nineteenth Century in the Light of the Archives of the Alliance Israelite Universelle”. **Christians And Jews In The Ottoman Empire**. V. I (The Central Lands). Edited By Benjamin Braude and Bernard Lewis. Holmes & Meier Publishers. New York, London, 1982, ss. 209-242.
8. EPSTEIN, Mark A. “The Leadership of the Ottoman Jews in the Fifteenth and Sixteenth Centuries”. **Christians And Jews In The Ottoman Empire**. V. I (The Central Lands). Edited By Benjamin Braude and

Bernard Lewis. Holmes & Meier Publishers. New York, London, 1982, ss. 101-116.

9. ERYILMAZ, Bilal. **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**. 2. Baskı. Risale Yayınları. İstanbul, 1996.
10. GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref. **Açıklamalı Türk Anayasaları**. Turhan Kitabevi. Ankara, 1995.
11. HACKER, Joseph R. "Ottoman Policy toward the Jews and Jewish Attitudes toward the Ottomans during the Fifteenth Century". **Christians And Jews In The Ottoman Empire**. V. I (The Central Lands). Edited By Benjamin Braude and Bernard Lewis. Holmes & Meier Publishers. New York, London, 1982, ss. 117-128.
12. KARAL, Enver Ziya. "Non-Muslim Representatives in the First Constitutional Assembly, 1876-1877". **Christians And Jews In The Ottoman Empire**. V. I (The Central Lands). Edited By Benjamin Braude and Bernard Lewis. Holmes & Meier Publishers. New York, London, 1982, ss. 387-400.
13. KARPAT, Kemal. "Jewish Population Movements in the Ottoman Empire, 1862-1914". **The Jews Of The Ottoman Empire**. Edited by Avigdor Levy. The Darwin Press. Princiton, 1994, ss..399-422.
14. KUNT, Metin. "Transformation of Zimmi into Askeri". **Christians And Jews In The Ottoman Empire**. V. I (The Central Lands). Edited By Benjamin Braude and Bernard Lewis. Holmes & Meier Publishers. New York, London, 1982, ss. 55-68.
15. LEVY, Avigdor. "Millet Politics: The Appointment of a Chief Rabbi in 1835". **The Jews Of The Ottoman Empire**. Edited by Avigdor Levy. The Darwin Press. Princiton, 1994, ss. 425-438.
16. LEVY, Avigdor. "Introduction". **The Jews Of The Ottoman Empire**. Edited by Avigdor Levy. The Darwin Press., Princiton, 1994, ss. 1-150.
17. LEWIS, Bernard. **İslam Dünyasında Yahudiler**. Çev: Bahadır Sina Şener. İmge Kitabevi. Ankara, 1996.
18. MANTRAN, Robert. "Foreign Merchants and the Minorities in Istanbul during the Sixteenth and Seventeenth Centuries". **Christians And Jews In The Ottoman Empire**. V. I (The Central Lands). Edited By Benjamin Braude and Bernard Lewis. Holmes & Meier Publishers. New York, London, 1982, ss. 127-140.

19. MCCARTHY, Justin. "Jewish Population in the Late Ottoman Period", **The Jews Of The Ottoman Empire**. Edited by Avigdor Levy. The Darwin Press. Princiton, 1994, ss. 375-398.
20. ORTAYLI, İlber. "Osmanlı İmparatorluğunda 'Millet' Nizamı". **AÜHFD (Hamide Topçuoğlu'na Armağan)**. Ayrı Basım. Ankara, 1995, ss. 85-92.
21. ORTAYLI, İlber. **Türkiye İdare Tarihine Giriş**. Turhan Kitabevi. Ankara, 1996.
22. RODRIGUE, Aron. **Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması "Alliance" Okulları 1860-1925**. Çev: İbrahim Yıldız. Ayraç Yayınevi. Ankara, 1997.
23. TÜRKÖNE, Mümtaz'er. **Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri**. Yeni Şafak Yayınları. İstanbul, 1995.